

Morfologia-kurssin luentomateriaaleja

Juho Härme

11. elokuuta 2016

Sisältö

1	Luento 1: Mikä ihmeen morfologia?	2
1.1	Mitä ovat sanaluokat?	2
1.1.1	Itsenäiset sanaluokat	2
1.1.2	Apusaneluokat	2
1.2	Mitä on sanan sisällä?	2
1.2.1	Morfien lajeja	4
1.3	Kieliopilliset kategoriat	4
1.4	Millainen kieli venäjä on morfologian kannalta?	5
1.5	Morfologian osa-alueita	5

1 Luento 1: Mikä ihmeen morfologia?

- [Lataa PDF](#)
- [Tutki luentokalvoja](#)
- [Tutki tuntitehtäviä](#)

1.1 Mitä ovat sanaluokat?

Sanaluokan käsite esitellään meille jo ala-asteikäisenä. Sanat muodostavat kielessä enemmän tai vähemmän selviä ryhmiä: esimerkiksi lekseemeillä *книга*, *стол* ja *разрушение* on jokin yhteistä ja ne eroavat lekseemeistä *израть*, *слушать* ja *читать*, joilla puolestaan on keskenään jotakin yhteistä. Sanaluokkien määrittely ei kuitenkaan ole yksiselitteistä. Mihin sanaluokkaan mielestäsi esimerkiksi aktiivin partisiipiin preesensin muoto “позволяющий” kuuluu? Entä onko sanalla *тысяча* enemmän yhteistä sanojen *пять*, *десять* ja *семь* kanssa kuin edellä mainittujen kolmen substantiivin kanssa? Ahti Nikunlassi(2002: 123) on käsitellyt sanaluokkajaon ongelmia laajasti. Tällä kurssilla palautetaan mieleen perinteistä sanaluokkajakoa, mutta kehotan muistamaan, että sanaluokat eivät ole millään tavalla ylhäältä annettuja, objektiivisia kategorioita, vaan enemmän tai vähemmän kompromissien tuloksena syntynyt taksonomia eli luokittelu.

Slavistisessa perinteessä on tapana erotella toisistaan itsenäiset sanaluokat (самостоятельные части речи) ja apusanaluokat (служебные части речи) Lisäksi luokittelua voidaan jatkaa morfologisista perusteista esimerkiksi niin, että sijoissa taipuvia sanoja (käytännössä substantiiveja, adjektiiveja, lukusanoja, pronomineja) kutsutaan yhteisesti *nomineiksi*.

1.1.1 Itsenäiset sanaluokat

- substantiivit (существительные)
- adjektiivit (прилагательные)
- pronominit (местоимения)
- lukusanat (числительные)
- verbit (глаголы)
- adverbbit (наречия)

1.1.2 Apusanaluokat

- prepositiot (предлоги)
- konjunktiot (союзы)
- partikkelit (частицы)
- interjektiot (междометия)

[Tehtävä 1: tunnista sanaluokat]

1.2 Mitä on sanan sisällä?

Ajattele vaikka pakettia lääkepillereitä – kuvastakoon se lausetta tai laajemmin tekstiä. Jos sinulta kysytään, mistä lääkepaketti koostuu, selkein vastaus olisi *pillereistä*. Sama-

ten vastaus kysymykseen *mistä lause koostuu* olisi luultavasti *sanoista*. Kuitenkin se, mikä vaikutus pillereillä on jonkin sairauden parantamisessa, määräytyy sen mukaan, mistä ainesosista kukin pilleri on tehty. Samoin sanojen kohdalla itse sanojen merkitys muodostuu sen perusteella, mitä *morfeja* sanassa on.

Otetaan esimerkki. Ajattele sananmuotoa *выигрываю*. Jaetaan se morfeiksi:

(1) /вы/игр/ыва/ю/

Esimerkissä 1 on siis neljä morfia. Jokaisella näistä on jokin merkitys – jos jonkin näistä muuttaisi tai poistaisi, sanan merkitys muuttuisi. Kokeile mielessäsi! Millä tavalla merkitys muuttuu, jos poistat ensimmäisen morfin ja vaihdat hieman kolmatta? Entä jos vaihdat viimeisen morfin vaikka morfiksi /ешь/?

Kuten edellisestä käy ilmi, kielen pienintä, konkreettista yksikköä, joka kantaa itsessään jotakin merkitystä, kutsutaan *morfiksi* (морф). Morfeja on tapana merkitä laittamalla ne kauttaviivojen väliin (toinen vaihtoehto on erottaa morfit esimerkiksi +-merkillä). Esimerkissä 1 viimeinen morfi /ю/ tuo verbiin sen merkityksen, että toimintaa suorittaa yksikön ensimmäinen persoona. Sanan varsinainen merkitys – jota muut morfit muokkaavat – tulee toisesta morfista, /усп/.

Katsotaan lisää esimerkkejä ja jaetaan ne saman tien osiksi:

(2) /пек/у/

(3) /печ/ёшь/

Kummassakin yllä olevista esimerkeistä on kaksi morfia. Olet varmasti kuullut myös sanan *morfeemi* (морфема). Siinä missä morfi on konkreettinen, yksittäinen esiintymä, morfeemi on abstrakti yksikkö, joka voi esiintyä useampana erilaisena morfina. Esimerkeissä 2 ja 3 on kummassakin morfeemi, jota voitaisiin merkitä esimerkiksi {пек} tai {ЛЕІРОВА}[^morfmerk]. Tämän morfeemin konkreettisia esiintymiä ovat morfit /пек/ ja /печ/. Kyseessä on siis yhden ja saman morfeemin kaksi konkreettista esiintymää, vähän niin kuin jalkapallojoukkueessa {maalivahti}-“morfeemia” voivat edustaa “morfit” /Joe Hart/ ja /Manuel Neuer/.

[^morfmerk] Kuten huomasi, morfeemeja merkitään asettamalla ne aaltosulkujen sisään. Jos morfeemiin viitataan sen merkityksellä, se on tapana kirjoittaa isolla.

Usein on niin, että jokin tietty morfeemi edustuu aina vain yhdellä, tietyllä tavalla. Tällöin on käytännössä melkein pä sama, puhutaanko morfeemista vai morfista, mutta teoriassa erottelu toki tulee edelleen pitää mielessä. Jos mietitään esimerkin 1 /игр/-morfia, voidaan todeta juuri näin: morfeemia {игр} edustaa vain yksi morfi, /игр/. Morfeista /пек/ ja /печ/ voidaan puolestaan vielä sanoa, että ne ovat toistensa *allomorfeja*. Allomorfin käsite kannattaa painaa mieleen nimenomaan suhteellisena käsitteenä: yksittäinen morfi voi muodostaa allomorfi-parin tai kolmikon suhteessa joihinkin muihin morfeihin.

Jäitkö miettimään, mitä morfeemeja esimerkkien 2 ja 3 toiset morfit (/у/ ja /ёшь/) edustavat? Kysymys on monimutkaisempi kuin ensi katsomalta saattaisi olettaa. Liian informaatiotulvan välttämämiseksi siirrän vastauksen tuonnemmaksi ja palaan siihen, kun käsittelemme tarkemmin verbejä sanaluokkana. Lisälukemiseksi tässä esitetyistä käsitteistä ks. esimerkiksi (Mycarob 2016: 20; Nikunlassi 2002: 104, Koivisto (2013): 66).

Pohditaan nyt vähän tarkemmin sanojen jakamista morfeihin.

[tehtävä 2: erottele morfeemeja]

Älä pelästy, vaikka morfien erottelu ei aina ole selkeää. Voi olla, että sanasta voisi löytyä enemmän osasia kuin luulit tai voi myös olla, että pilkot sanan niin pieniksi palasiksi, ettei niillä kaikilla todellisuudessa ole omaa merkitystä. Kurssin kuluessa erilaisiin morfeemeihin tutustutaan paremmin ja tätä myötä myös kyky havaita niitä paranee.

1.2.1 Morfien lajeja

Edellä sanoista puhuttaessa havaittiin, että niiden voi nähdä muodostavan erilaisia ryhmiä. Myös morfeja tutkittaessa huomataan, että tietyillä morfeilla on jotain yhteistä, joka taas erottaa ne joistakin muista morfeista.

Esimerkiksi edellä tarkemmin käsitellyissä morfeissa /игр/ ja /пек/ on selkeästi jotakin yhteistä, jotakin erilaista verrattuna morfeihin /вы/, /ыва/, /ёшь/ jne. Ensinmainitut morfit voidaan luokitella *juurimorfeiksi* (корневой морф, корень). Ne ilmaisevat sanan varsinaisen leksikaalisen merkityksen: voisi sanoa, että ilman niitä muut morfit ovat turhia. Muut morfit nimittäin eivät ilmaise leksikaalista vaan *kieliopillista merkitystä*. Esimerkiksi esimerkin 3 /ёшь/-morfi ilmaisee toista persoonaa, indikatiivia ja ei-mennyttaa aikaa. Nämä ovat hyvin erityyppisiä merkityksiä kuin juurimorfin /пек/ leksikaalinen merkitys. Kieliopilliset morfit voi jakaa moniin alaluokkiin, joita tutkitaan tarkemmin seuraavalla luennolla. Näitä alalajeja ovat ennen kaikkea prefiksit, suffiksit, interefiksit, postfiksit ja taivutuspäätteet.

1.3 Kieliopilliset kategoriat

Edellä puhuttiin *toisesta persoonasta*, *indikatiivista* ja *menneestä ajasta*. Nämä ovat asioita, joita edellä käsitelty morfeemit ilmaisevat. Tutkitaan lisää vähän toisenlaisia sanoja:

(4) /стол/ами/

(5) /крив/ая/

Esimerkin 4 /ами/-morfista voidaan sanoa, että se ilmaisee toisalta monikkoa (sitä, että pöytiä on enemmän kuin yksi), toisaalta instrumentaalisijaa. Esimerkin 5 /ая/-morfi ilmaisee puolestaan yksikköä, nominatiivisijaa ja lisäksi feminiinisukua.

Huomataan siis, että vaikka kieliopilliset morfit eivät sinänsä pysty esiintymään yksinään, niillä silti ilmaistaan monenlaisia asioita. “Asia, jota morfeemilla ilmaistaan” ei ole erityisen kätevä nimitys, mutta onneksi näihin voidaan viitata kätevämmän termillä *kieliopillinen kategoria* (грамматическая категория). Venäjässä ilmaistavia kieliopillisia kategorioita ovat ainakin

- suku
- luku
- sija
- elollisuus
- pääluokka

- persoona
- aspekti
- tapaluokka
- aikamuoto

Jos mietitään käsitteitä *instrumentaali*, *toinen persoona* tai *feminiini*, voidaan sanoa, että ne ovat *kieliopillisten kategorioiden arvoja*. Palatakseni jalkapallojoukkuemetaforaan voitaisiin kuvitella *pelipaikan* kieliopillinen kategoria ja sille arvot *maalivahti*, *puolustaja*, *hyökkääjä* jne. Yksi tämän kurssin tehtävistä on tutustua näihin kategorioihin ja konkreettisiin tapoihin, joilla kategorioiden eri arvoja eri sanoilla ilmaistaan. Heti alkuun voidaan todeta, että läheskään kaikki sanat eivät ilmaise tai edes voi ilmaista kaikkia kategorioita. Toiset kategoriat ovat tyypillisiä esimerkiksi substantiiveille; joitain kategorioita ilmaisevat vain verbit.

On huomattava, että yksi morfi voi ilmaista useaa eri kieliopillista kategoriaa. Venäjässä tämä on enemmän sääntö kuin poikkeus (vrt. kaikkia edellä käsiteltyjä kieliopillisia morfeja!), ja tällaisille morfeille on oma nimityksensäkin: salkkumorfi (гибридный морф) (ks. Nikunlassi 2002, 106–7).

1.4 Millainen kieli venäjä on morfologian kannalta?

Kielten luokittelua erilaisten yhtenevien ja eriävien ominaisuuksien perusteella kutsutaan kielitypologiaksi. Kun kieliä luokitellaan morfologisten ominaisuuksien perusteella, on perinteisesti jaoteltu kieliä toisaalta *synteettisiin* ja *analyttisiin*.

- Analyttisiksi kutsutaan kieliä, jossa kieliopillisia suhteita ilmaistaan kieliopillisten sanojen (prepositiot, partikkelit, ym.) ja sanajärjestyksen avulla
- Synteettisiksi sanotaan kieliä, jossa kieliopillisia suhteita ilmaistaan taivutuspäätteiden avulla (vrt. Nikunlassi 2002, 119)

Kumpaan ryhmään venäjä mielestäsi kuuluu?

1.5 Morfologian osa-alueita

- Sananmuodostusoppi (словообразование) ja taivutusoppi (словоизменение)
- Morfofonologia (морфонология), Morfosyntaksi (морфосинтаксис), Funktionaalinen morfologia (функциональная морфология)

Koivisto, Vesa. 2013. *Suomen Sanojen Rakenne*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Nikunlassi, Ahti. 2002. *Johdatus Venäjän Kieleen Ja Sen Tutkimukseen*. Helsinki: Finn Lectura.

Мусатов, Валерий. 2016. *Русский Язык. Морфемика. Морфонология. Словообразование. Учебное Пособие*. Москва: Флинта.